

והתענג בדשן

שיעור הלכתי שבועי מפי מורנו ורבנו

הרה"ג דוד שלום נקי שליט"א

מו"צ ומחבר סדרת הספרים "בהלכה ובאגדה"

השיעור בימי ראשון בשעה 18:00

בבית המדרש "חזון עובדיה" דימונה

גליון 226

"והתענג בדשן נפשכם, הטו אֶזְנְכֶם וּלְכוּ אֵלַי, שְׁמְעוּ וְנִתְּחַי נְפִשְׁכֶם" (וישעיה נה ב)

פדיון הבן על ידי אשה - ב'

ברית מילה על ידי אשה

ד' חילוקים בין מצות עשה שהזמן גרמא למילה. חידוש המקנה ומהר"ח אור זרוע. מי זה הצמח צדק מלובאוויטש? ומה מרן סיפר עליו? "אֶרֶץ חַיִּים לְמַעַל לְמַשְׁכֵּל, לְמַעַן סוֹר מִשְׁאֹל מָטָה". "אֶשֶׁר בְּשָׂמִים מִמַּעַל, וְאֶשֶׁר בְּאֶרֶץ מִתַּחַת".

תקציר השיעור הקודם

א. בסייעתא דשמיא נמשיך היום עוד כמה דברים מעניינים בהקשר למה שדברנו בשיעור הקודם, על אותו אדם שנוולד לו בן בכור והוא יושב בבית האסורים, והחליט שהוא לא יפדה בעצמו אלא ימנה שליח שיפדה את בנו, וחשקה נפשו שאשתו תהיה השליחה לפדות, כי בזה הוא מרגיש יותר שייכות למצוה שהכל נשאר במשפחה, האם רשאי הוא למנותה או לא? והבאנו מה שכתב בהגהות יד אברהם (סעיף י), שלפי הכלל שהובא בגמרא גיטין (כג רע"ב), שכל מי שאין לו שייכות בדבר, הוא לא יכול להיות שליח באותו דבר, ולכן עבד כנעני לא יכול להיות שליח למסור את הגט או את כסף הקידושין לאשה, כי אינו בתורת גיטין וקידושין, אם כן לכאורה גם כאן, כיון שהאשה לא שייכת במצות פדיון, היאך תפדה את בנה? אלא שהוכיח מהגמרא במנחות (צג ע"א) בדין סמיכה על הקרבן, שהיתה הוה אמינא שאשתו של אדם תוכל לסמוך על הקרבן במקומו, כיון ש"אשתו כגופו", ו"יד אשה כיד בעלה", אלא שבה הפסוק "וסמן ידו" ומיעט ידו ולא

השלכות הלכתיות ממושג "אשתו כגופו": א. נאמנות אשת כהן בהטלת מום בבכור. ב. קבלת דמי בושטה. ג. שמירה שלא יטה. מהלכת בתאוות ליבו, ומרחקת כל שישנא. מה טיבה של יעל שבאת תשועה גדולה על ידה? ד. למה נשים אומרות "ועל בריתך שחתמת בבשרנו"? תירוץ מרן הבית יוסף, הערת המג"א ותירוץ, ישוב הבית יוסף למה מיאן בתירוץ המג"א. ביאורים בדעת המג"א. שני נביאים כיוונו יחד מרן הבית יוסף ורבנו האר"י ז"ל. דין אשה במילה. מצוה לתקן טעות סופר ב"שיירי כנסת הגדולה". האם צפורה מלה את אליעזר? קושיית הש"ך והגר"א ותירוץ ערוך השלחן ואות ברית. השמעתם?! מוהל עם אייפון. האשה היא כאילו נימולה, ולכן היא בתורת מילה. אשה המלה את בנה מברכת.

ב. מצאנו בגמרא בכתובות (סו ע"א) על אדם שבייש אשה, וכגון שירק עליה ופגע בה הרוק או שהוציא את המטפחת שעל ראשה וגילה את שערותיה, חייב לשלם לה ולבעלה את דמי הבושה. ובכל זאת אומרת הגמרא, שאם מישוה בייש איזה אדם באופן שגם בני משפחתו התביישו מזה, אינו חייב לשלם להם מדמי הבושה. ולמה אם כן לבעל צריך לשלם? אלא ההבדל הוא, שבשביל לחייב את המבייש בתשלומי בושה, צריך שמעשה הבייש יעשה בגוף המתבייש דווקא, ולכן כשביישו את אשתו, כיון ש"אשתו כגופו", נמצא שגם גופו התבייש, לכן גם הבעל מקבל מדמי בושה כי זה גם בושתו. לא כן בני משפחתו שאינם כגופו, נמצא שלא נעשתה הבושה בגופם, לכן אינם מקבלים. (עיי' שו"ת תורה לשמה סימן שכב)

ג. מרן הבית יוסף (אורח חיים סימן ערה אות ג) דן גבי איסור קריאה בשבת לאור הנר שמא יטה, ואם הוא מינה שומר שישמור עליו שלא יטה, מותר לו לקרוא. וכתב הסמ"ק שאם אשתו משמרתו שלא יטה, אין זה מועיל כיון שדעתה קרובה אצלו. [והיינו, כיון ש"אשתו כגופו", הריהי כמוהו, וכמו שהוא שקוע עכשיו בקריאה ויכול לשכוח ולהטות, גם היא יכולה לשכוח באותה עת.] אך השיבולי הלקט כתב שמועיל שאשתו משמרתו. וכתב הבית יוסף: "וכדבריו דעתי נוטה שדברים של טעם הם, ועוד כיון שגזירה דרבנן היא, שומעים למיקל". ע"כ. הוי אומר שהסמ"ק ושיבולי הלקט נחלקו, עד היכן ההשפעות של "אשתו כגופו" האם גם על המחשבה שלו או לא עד כדי כך.

ובדרך אגב, בגדול, ככה צריכה להיות השאיפה של כל אשה כשרה להלך במחשבת בעלה, כמו שכותב הרמב"ם (הלכות אישות פרק טו הלכה כ): וכן ציוו חכמים על האשה, שתהיה מכבדת את בעלה ביותר מדאי, ויהיה לו עליה מורא [יראת כבוד], ותעשה כל מעשיה על פיו, ויהיה בעיניה כמו שר או מלך, מהלכת בתאוות ליבו, ומרחקת כל שישנא, וזה הוא דרך בנות ישראל ובני ישראל הקדושים הטהורים בזיוגם, ובדרכים אלו יהיה ישובם נאה ומשובת.

¹ צריך לדעת שהמושג הזה "אשתו כגופו", אין זה מילים בעלמא, כי מלבד מה שאמרו חז"ל (יבמות סב ע"ב): האוהב את "אשתו כגופו", והמכבדה יותר מגופו, והמדריך בניו ובנותיו בדרך ישרה, והמשיאן סמוך לפרקן, עליו הכתוב אומר (איוב ה כד): "וְיָדַעְתָּ כִּי שְׁלוֹם אֶהְיֶה וּפְקֻדָּתִי נֶאֱמָר וְלֹא תִחָטָא", יש בזה כמה השלכות הלכתיות חשובות, למשל: א. בכור בהמה טהורה ציתה התורה להקריב אותו קרבן בבית המקדש, ועתה שבעונותינו הרבים חרב בית המקדש, יש להמתין עד שיפול בו מום מאליו שאז הוא לא יהיה ראוי להקריבה, ונותנים אותו לכהן שישחט אותו ויאכל את בשרו או שימכור אותו אפילו לישראל, כי אין בו קדושת הגוף. והנה אסרה התורה להטיל מום בבכור לכתחילה, כמו שלמדו בגמרא מסכת בכורות (לג ע"ב) מהפסוק (ויקרא כב כא): "כָּל מוֹם לֹא יִהְיֶה בוֹ", אין לי אלא שלא יהיה בו מום, כלומר שלא יתן בו מום בכוונה תחילה, מנין שאפילו לא יגרם לו מום על ידי דבר אחר, כגון, שלא יביא בצק או דבילה [תאנה יבשה] ויניח לו על האוזן כדי שיבוא הכלב ויטלנו, ועל הדרך יתלוש לו גם חתיכה מהאוזן ויהיה בו מום? תלמוד לומר "כָּל מוֹם", לרבות שאפילו לא יעשה לו מום בדרך גרמא. (עיי' שו"ת יביע אומר חלק א אורח חיים סימן יט אות ד, ה. וקובץ בית הלל נקי עמוד צו) ואם עבר אדם על ציווי התורה והטיל מום בבכור בכוונה, קנסו אותו חכמים שלא ישחט את הבכור על המום הזה עד שיפול בו מום אחר מאליו. וכיון שהכהנים נחשדו להטיל מום בבכורות כדי שיוכלו לאכול אותם, לכן לא נאמן הכהן לומר שנפל מום בבכור שלו, כי שמא הוא הטיל בו מום בכוונה, אלא צריך עדות מאחרים שנפל בו מום (עיי' רמב"ם הלכות בכורות פרק ב). ומכל מקום אומרת הגמרא במסכת בכורות (לה סע"ב), כהן שהיה לו בכור, ובא כהן אחר והעיד שנפל בו מום מאליו, הריהו נאמן ולא חוששים שמא הם מרמים אחד עם השני, ובפעם אחרת הכהן הזה יעיד לו, כי כלל גדול ביידינו "אין אדם חוטא ולא לו", כלומר, אדם לא חוטא בשביל שמישהו אחר ינהג. ואומרת הגמרא, שלהלכה אפילו בניו ובני ביתו של הכהן נאמנים להעיד לו על הבכור שנפל בו מום מאליו, ולא חושדים בהם שהם משקרים, אבל אשתו של הכהן לא נאמנת כמו הכהן עצמו, כיון ש"אשתו כגופו".

יד אשתו, ומבואר שאף שהאשה אינה חייבת במצוות סמיכה, בכל זאת כיון שאשתו כגופו, היא היתה באמת יכולה לסמוך במקומו, אלא שבא הפסוק ומיעט אותה. ולפי זה בפדיון שאין לנו פסוק למעט את האשה, אף שאינה שייכת בו, יועיל פדיונה, כיון ש"יד אשה כיד בעלה". (עיין בהרחבה בגיליון 225)

כיון שאשה לא שייכת במילה, איך היא יכולה למול?

ב. אלא שיש מקום לשאול, לכאורה מה כל הדיון באחרונים, אם האשה יכולה לפדות את בנה בגלל שהיא לא שייכת בתורת פדיון, והרי גם במצוות מילה האשה לא שייכת, ובכל זאת היא כשרה למול, כמו שפסקו בשאלות דרב אחאי גאון (פרשת וירא שאליתא י), בעל הלכות גדולות (הובא בתוספות עבודה זרה כז סע"א), ספר ליקוטי הפרדס מרש"י (כו ע"ב), הרי"ף (שבת נט ע"א), הרמב"ם (הלכות מילה פרק ב הלכה א), הרא"ש (שבת סוף פרק יט) ועוד, וכתב מרן השלחן ערוך (יורה דעה סימן רסד סעיף א), הכל כשרים למול, אפילו עבד, אשה, וקטן, וערל ישראל שמתו אחיו מחמת מילה. ואם יש ישראל גדול שידוע למול, הוא קודם לכולם. ע"כ. והרי כיון שהאשה לא שייכת במילה, איך היא יכולה למול? ובאמת שהמקור שאשה כשרה למול, מובא בגמרא עבודה זרה (כו ע"א), שם הגמרא שואלת: **מנין למילה בעובד כוכבים שהיא פסולה? רב אמר** (בראשית יז

ע"כ). ומפורש שהדרך הנכונה, הקדושה והטהורה בבני הזוג, כשהאשה אט אט מסדרת את הליכי המחשבה שלה כמחשבות בעלה [כמובן, כאשר מחשבותיו והליכותיו תואמות את ההלכה וההשקפה הטהורה שעל פי תורתנו הקדושה, ואת כבוד הבריות שאנחנו מצווים, ולא חלילה להיפר, שאז בוודאי צריכים להיוועץ עם תלמיד חכם המבין היטב היטב בעניינים אלו כדת מה לעשות. ודי בזה הערה]. וכמו שאמרנו בליקוט שמעוני (שופטים רמז מב): וכי מה טיבה של יעל [אשת חבר הקיני] שבאת תשועה גדולה על ידה לישראל [עם סיסירה וכו', עיין שופטים פרקים ד, ה]? אלא אמרו חכמים: אשה כשרה היתה ועושה רצון בעלה, מכאן אמרו אין לך אשה כשרה בנשים אלא אשה שהיא עושה רצון בעלה. ע"כ.

ד. מרן הבית יוסף (אורח חיים סימן קפז אות ג) הביא את הכל בו בשם הראב"ד, שנשים לא יזכירו בברכת המזון בברכת "נודה לך", "ברית", "ועל בריתך שחתמת בבשרנו". ותמה על זה מרן בבדק הבית, שהרי אמרו ביבמות (סג ע"א), כל אדם שאין לו אשה, אינו נקרא "אדם", שנאמר (בראשית ב): "וַיִּכְרֶה וַיִּקְבֶּה בְּרָאָם... וַיִּקְרָא אֶת שְׁמֵם אָדָם", ואם כן זכר ונקבה הם גוף אחד, ושפיר יכולות הנשים לומר: "ועל בריתך שחתמת בבשרנו". ומבואר, שעד כדי כך המושג הזה ש"אשתו כגופו" פועל בהלכה, שכמו שהאיש מהול כך כאילו אשתו מהולה, ולכן היא יכולה לומר "ועל בריתך שחתמת בבשרנו", ואין זה שקר חלילה. (ועיין הערה 2) וצריך לומר שגם הנשים שעדיין אינן נשואות, אך כיון שעתידות בעזרת השם להינשא לאיש, כמו שאמרנו ח"ל במסכת סוטה (ב ע"א), ארבעים יום קודם יצירת הולד, בת קול יוצאת ואומרת: בת פלוני לפלוני, לכן לא ראו לנכון לחלק בין רווקות לנשואות בנוסח הברכה. ופשוט. אלא שמה שכתב המגן אברהם (סימן קפז סק"ג) שהבית יוסף נדחק לתת טעם לדבר, כדי ליישב את המנהג. אחר המחילה, מפשט לשון מרן הבית יוסף שכתב בלשון תמיהה על הראב"ד, משמע שברור לו שמחמת כן יזכירו "ועל בריתך שחתמת בבשרנו", ולא בא רק ליישב את המנהג. כי אם היה בא רק ליישב את המנהג, היה לו לומר שבעיקרון הוא מסכים עם הראב"ד שנשים לא שייכות ב"ברית", אלא שבכל זאת יש ליישב את מנהג בנות ישראל כולן, בגלל שזכר ונקבה הם גוף אחד וכו'. ודו"ק.

² על פי שיטת רבי יוחנן שאשה כשרה למול, כיון שהיא נחשבת כאילו היא מהולה, מיישב המגן אברהם שהזכרנו לעיל (הערה 1) שלכן הנשים אומרות בברכת המזון "על בריתך שחתמת בבשרינו", כיון שסוף סוף נחשב שהן כמהולות. עי"ש. ולעניות דעתי נראה שלא לחינם מרן הבית יוסף מייאן בתירוץ זה של המגן אברהם, אף שלכאורה הוא פשוט הרבה יותר על פי גמרא מפורשת שהן כמהולות, מאשר התירוץ של הבית יוסף שבגלל ש"אשתו כגופו" הריהי כמהולה. כי הוקשה לבית יוסף, אם כדברי המגן אברהם שמחמת שהאשה נחשבת כמהולה, לכן תאמר בברכת המזון "על בריתך שחתמת בבשרינו", והרי לכאורה היא חלילה כדוברת שקר, שהרי לשון "בריתך שחתמת בבשרינו", משמע לשון "עשייה בפועל" שנעשתה פה ברית מילה, והרי באשה בפועל לא נעשתה ברית מילה, אלא שפשוט אין בה ערלה, ולכן אין דינה כערל, וכמו שבארנו שאשה היא כמו ישראל ערל שמתו אחיו מחמת מילה שהוא כמהול, וגם היא בכלל ישראל וכאילו היא מהולה, אבל לא שבפועל היא מהולה. ולכן העדיף מרן הבית יוסף לומר את הישוב שלו, שלא נקרא "אדם" אלא כשיש לו אשה, ואז הם זכר ונקבה גוף אחד, וכיון שבזכרים נעשתה בפועל חתימת המילה בבשרם, לכן יכולות גם הנשים לומר "על בריתך שחתמת בבשרנו", כאילו בפועל נעשה בהן, כי באמת הם גוף אחד, ובגוף הזה נעשה ברית בפועל. ודו"ק. [שוב ראינו בנהר שלום (סימן קפז אות ב) שגם כן כתב, שלדברי המגן אברהם, אם תאמר "ועל בריתך שחתמת בבשרנו", בוודאי זה נראה כשקר. ע"כ. אולם בהגהות יד אפרים על המגן אברהם הרגיש בזה, שלכאורה זה נראה כשקר, וכתב, ואף על פי שאין באשה חותם קודש ממש? מכל מקום כוללת עצמה עם האנשים שנחתם בבשרם, שכמאן דמהילא דמיא. ע"כ. ויש קצת להעמיס כן גם בדברי המאירי (ברכות מח ע"ב) שכתב, ואף הנשים אומרות "ברית ותורה", כמו שאומרות ברכת הארץ, אף על פי שאין להם חלק בארץ, כיון שבכלל ישראל הם, ועל ישראל הן אומרות כן. ע"כ. ודו"ק.] ועיין להלן (הערה 7 בד"ה ומועניין) ביאור נוסף בהמקנה למה נשים אומרות "ברית".

ט: "וְאֵתָהּ אֶת בְּרִיתִי תִשְׁמֹר אֵתָהּ וְזִרְעָךָ אַחֲרָיִךְ לְדֹרֹתֶיךָ" [מכאן שרק אתה, ישראל, המצווה על שמירת הברית, כשר למול, אבל הגוי פסול]. **ורבי יוחנן אמר** (שם א'): **"המול - ימול יליד בִּיתָךְ"** [מי שהוא בכלל "המול", כלומר שהוא מהול, הוא ימול אחרים. אך הגויים שאינם נימולים, אינם מלים]. שואלת הגמרא, מה הנפקא מינה בין רב לרבי יוחנן, אם גוי פסול למול מהפסוק הזה או מהפסוק הזה? ועונה הגמרא שהנפקא מינה ביניהם, אם אשה כשרה למול. **לרב שלמד מהפסוק: "וְאֵתָהּ אֶת בְּרִיתִי תִשְׁמֹר", היא פסולה למול, כיון שאשה לאו בת מילה היא, שמצוות מילת לא שייכת בה. ואילו לרבי יוחנן שלמד מהפסוק "המול - ימול", אשה כשרה למול, כיון שאשה כמאן דמהילא דמיא, היא נחשבת כאילו היא מהולה כי אין בה ערלה.² והנה רוב הראשונים פסקו כרבי יוחנן, כפי הכלל שיש לנו (ביצה ד ע"א) שרב ורבי יוחנן הלכה כרבי יוחנן שאשה כשירה למול. וכן פסקו הראב"ד בתמים דעים (סימן קעא) והראב"ה (חלק א מסכת שבת סימן רעט).³ אלא שהתוספות (עבודה זרה שם) כתבו, שאף על פי שרב ורבי יוחנן הלכה כרבי יוחנן, אך כיון שרבי יהודה הנשיא בברייתא סובר כרב, יש לפסוק הלכה כרב שאשה לא כשרה למול.⁴ וכן פסקו הסמ"ק והגהות מרדכי. וכתב הרמ"א, ויש אומרים שאשה לא תמול. וכן נוהגים להדר אחר איש.⁵ ועל כל פנים להלכה אשה כשרה למול**

והנה ראה זה פלא, שמה שכתב מרן הבית יוסף שכיון שאשתו כגופו לכן יכולות לומר: "ועל בריתך שחתמת בבשרנו". הנה כתב גאון עוזנו רבנו יוסף חיים בספרו בן יהוידע (עבודה זרה שם): קשה מה טעם יש בזה להחשיב אותה כמאן דמהילא, והלאו הפסוק אומר "המול ימול"? ונראה לי בסייעתא דשמיא על פי מה שכתב רבנו האר"י ז"ל בריש שער מאמר רשב"י, שבמצוות עשה שהזמן גרמא נשים פטורות, משום שעל ידי בעלה נחשבת גם היא כאילו עשתה מצוות אלו, וממילא אינה חסירה כלום. ולפי זה גם לענין מילה יש לאשה שייכות במצוה כאילו קיימה אותה מכח בעלה שהוא נימול, ולכן נחשב כמאן דמהילא. ע"כ. ואין זה אלא כי אם רוח השם דיבר בו, רוח אלה-ין קדישין, ומלתו על לשונם. (ועיין להלן אות ה)

³ ומועניין מה שכתב הרב החבי"ב בשיירי כנסת הגדולה (הגהות בית יוסף יורה דעה סימן רסד), שבספר תה"ד סימן קע"א כתב בשם ראב"ה, שאשה שידועת למול, מותרת למול, ולא חילק אם יש שם איש או אין. ונראה שדעתו שאפילו במקום שיש אנשים מותר לה למול, שכיון שהלכה כרבי יוחנן, הוא הדין במקום שיש אנשים מותר לה למול. עי"ש. וזה פלא, כי זו לשון הראב"ה (חלק א מסכת שבת סימן רעט), אשה כשרה למול שהלכה כרבי יוחנן, ומיהו אם יש איש רופא [מוהל], מחזרים עליו כדי לצאת מהמחלוקת. ע"כ. ומפורש שהראב"ה מחלק אם יש שם איש או לא. גם מה שכתב הרב החבי"ב בשם ספר תה"ד, הרי בדרך כלל ראשי תיבות תה"ד, הוא: "תרומת הדשן", ושם לא הוזכר מזה כלום. וכנראה צריך לומר שיש בדבריו טעות סופר, ובמקום תה"ד צריך לומר תמ"ד, וכונתו לספר תמים דעים לראב"ה, ושם באמת בסימן קע"א כתוב, שאשה שידועת למול, מותרת למול, ולא חילק אם יש שם איש או אין. ולפי זה צריך לגרוס בדברי הרב החבי"ב בשיירי כנסת הגדולה כך: "בספר תמ"ד סימן קע"א כתב בשם ראב"ד", כי בתמים דעים כתוב כן, ואחר כך כתוב: כתב הר"ב ר' אברהם אב ב"ד ז"ל. עי"ש. [ואשרי הזוכה לתקן כן בספרי כנסת הגדולה שבבתי מדרשות.]

⁴ הגמרא שם מוסיפה לשאול, וכי באמת רב פוסל אשה מלמול, והרי מפורש בתורה (שמות ד כה): **"וַתִּקַּח צִפְרָה צֶרֶת וַתִּכְרֹת אֶת עֶרְלַת בְּנֶהּ"**? מתרצת הגמרא, שלדבריו צריך לומר שציפורה מינתה שליח שהוא ימול, אבל לעולם לא היא בעצמה מלה את בנה. ועוד תירוצו, שלעולם היא מלה אותו, אלא שהיא התחילה ומשה רבנו סיים את מעשה המילה. ועל כל פנים, לשיטת רבי יוחנן שאשה כשירה למול, לא צריך להגיע לכל זה, אלא כפשוטו של מקרא שבאמת ציפורה מלה את בנה לבדה. וכן מדויק בתרגום אונקלוס שתרגם: **"וַתִּכְרֹת"** ו"גִּזְרָתָהּ", ומבואר שהיא בעצמה מלה ולא ששלחה שליח. וכן הוא בתרגום יונתן בן עוזיאל.

⁵ והנה לשון השלחן ערוך (שם): הכל כשרים למול... אשה... **ואם יש ישראל גדול שידוע למול, הוא קודם לכולם.** ועל זה כתב הרמ"א, ויש אומרים שאשה לא תמול. וכן נוהגים להדר אחר איש. ע"כ. והקשו הש"ך (סק"ב) והגר"א (סק"ב) שדברי הרמ"א תמוהים, שהרי גם לדעת מרן, ישראל גדול קודם לכולם ומהדרים אחרי איש, אם כן מה הוסיף הרמ"א. עי"ש. א. בערוך השלחן (סעיף ד) כתב ליישב, שכונת מרן שבמקום שיש מוהל, ברור שאשה לא תמול, ולא משום שהאיש קודם במעלה, כי באמת אין דין קדימה ומעלה מזה על זה, אלא שזו הדרך הנכונה, כי למה שתמול אשה, הלוא נשים דעתן קלות [ושמא לא תמול היטב]. וההבדל בין מרן לרמ"א, בעיר שאין איש שידוע למול אלא אשה, שלדעת מרן לא חייבים לטרוח לשלוח לעיר אחרת להביא איש, אבל לרמ"א צריכים להביא אפילו מעיר אחרת. ולא יתנו לאשה למול. **ב.** בספר אות ברית (סימן רסד סק"ב) לגאון רבי שמעון קוניניץ [לפני כ-170 שנה] הוסיף עוד תירוץ, שלשון מרן, אם יש ישראל גדול שידוע למול הוא קודם לכולם, כוונתו כמו שכתב המהרש"ם (הביאו בשיירי הכנסת הגדולה הגהות הטור) שדווקא אם האיש יודע ובקי למול כמו האשה, אז הוא קודם לה. אבל אם אינו יודע כמותה, אף על פי שהוא יודע, אינו קודם לה, כיון שאשה כשרה למול, לכן דווקא כשיש איש הדומה לגמרי בידיעתו לאשה הוא קודם, אבל אם היא יודעת יותר היא קודמת. לא כן לפי הרמ"א שחושש לדעה שאשה פסולה, כתב שנוהגים להדר אחר איש, כלומר, אפילו אם אינו יודע כמו האשה, מהדרים אחריה. אבל אם אין איש כלל, סומכים על הפוסקים כרבי יוחנן. ע"כ. (ועיין להלן הערה 9)

לכתחילה⁶, אלא שכולם מודים שמהדרים אחרי איש ולא אחרי אשה.

"כַּאֲשֶׁר צָוָה אֹתוֹ אֱלֹקִים", אוֹתוֹ וְלֹא אוֹתָהּ

ג. והנה בגמרא מסכת קידושין (כט ע"א) אמרו, שהאב חייב למול את בנו, ואם לא מל האב, בית דין חייבים. שואלת הגמרא, ומנין שהאב לא חייבת למול? כלומר, לשיטת רבי יוחנן שאשה כשרה למול, אולי היא תהיה חייבת למול את בנה, כשבעלה - אבי התינוק לא מל? עונה הגמרא שהתורה פטרה אותה, דכתיב (בראשית כא ד): "וַיִּמַּל אֶבְרָהָם אֶת יִצְחָק בְּנוֹ בֶּן שְׁמֹנֶת יָמִים כַּאֲשֶׁר צָוָה אֹתוֹ אֱלֹקִים", אותו ולא אותה. ולשיטת רב שבלא הכי היא פסולה למול, כתבו התוספות (עבודה זרה שם) ששאלת הגמרא, שאולי היא תהיה חייבת לחזר אחר מוהל שימול אותו? ועונה הגמרא שגם מזה היא פטורה. איך שיהיה, למדנו שלכל השיטות, האשה פטורה למול את בנה.

למה אשה כשרה למול, הלוא היא לא בתורת מילה?

ד. והנה גבי מצות "פדיון הבן", מבואר בגמרא (קידושין שם), שהאבא מצווה לפדות את בנו, ואם האב לא פדה, אז הבן מצווה לפדות את עצמו לכשיגדל. ומבאר הגמרא, שאת הבת הבכורה אין האב מצווה לפדותה, שנאמר: "כָּכֹר בְּנִיךָ תִּפְדֶּה", בניך ולא בנותיך. וגם הבת שתגדל, אינה מצווה לפדות את עצמה, כי למדנו מהפסוקים שכל מי שאחרים מצווים לפדותו [אילו הוא היה בכור], אז גם הוא מצווה לפדות את עצמו, וכל שאין אחרים מצווים לפדותו [כמו בת בכורה] - אין מצווה לפדות את עצמו. שואלת הגמרא, ומנין שהאבא לא מצווה לפדות את בנה? כי למדנו מהפסוקים שכל מי שמצווה לפדות את עצמו, הוא מצווה לפדות את אחרים, אבל כל מי שלא מצווה לפדות את עצמו, אינו מצווה לפדות את אחרים. ומבואר, שהאשה פטורה מפדיון בכור לגמרי, לא אחרים מצווים לפדותה, ולא היא את עצמה, ולא היא את בנה. ואם כן נחזור לשאלה, למה דוקא בפדיון דנו האחרונים שאולי היא לא תוכל לפדות את בנה, כיון שאינה בתורת פדיון, ואילו במילה היא כשרה למול, והלוא גם שם היא לא בתורת מילה? ואפילו לרב שהיא פסולה למול, אבל זה בגלל גזירת הכתוב, "וְאָתָהּ אֶת בְּרִיתִי תִשְׁמֹר", משמע שלולא זה, היתה כשרה למול, אף שאינה בתורת מילה?

אשה כאילו נימולה, ולכן היא בתורת מילה

ה. וצריך לומר שיש הבדל בין מהות מצות מילה למהות מצות פדיון, כי לשון הגמרא גבי מילה: "אשה כמאן דמהילא דמיא", כלומר, האשה נחשבת כאילו היא מהולה, ולכן היא כלולה במה שאמרה תורה: "המול - ימול", שכיון שאין לה ערלה, הריהי דומה לתינוק שנולד מהול שגם אין לו ערלה, ולכן אין מה למול אותו, ובוודאי שהוא כשר למול את אחרים, לכן שייך לומר שהיא בתורת מילה, אלא שלא חייבה אותה התורה למול את אחרים משום "אותו ולא אותה". וכן מבואר במהר"ם שיק (קידושין שם) שכתב,

ובספר הליכות ביתה (עמוד תי) הביא בשם הגאון היעב"ץ בספרו מגדל עוז (ברכה עליונה נחל ד אות ה), שגם לרמ"א שלא נותנים לאשה למול, היינו דווקא אם המוהל יבוא ביום השמיני, אבל אם הוא יבוא לאחר היום השמיני, פשיטא שאשה תמול. ובספר כורת הברית כתב, כשיש אשה טהורה הבקיהא במילה כמו אם הילד, בוודאי שהטהורה קודמת, וגם אשת חבר קודמת לאשת עם הארץ. ע"ש. וכוונתו כמו שכתב האור זרוע (חלק ב הלכות מילה סימן קצ א אות ג), שצריך לחפש אחר מוהל יהודי טוב [צדיק], כדי שיבוא טהור ויטפל עם הטהור, כמו שאמרו במדרש (שיר השירים רבה פרשה ד סוף אות א) "המול ימול", אמר הקדוש ברוך הוא, אני טהור ואברהם טהור, נאה לטהור להיטפל בטהור. ע"ש. ומכאן ילמדנו כמה צריך להיזהר שלא לקחת מוהל המחזיק פלאפון טמא, כי איך יבוא זה ויטפל עם הטהור? השם ירחם!!!

וכמה היה פלא זור בעיניי שהשתפתני בברית של משפחה מכובדת, והביאו מוהל שבעוונות יש לו איפון, וכשהתעניינתי על מה ולמה הביאו אותו, והלוא לא אלמן ישראל להשיג מוהל ירא שמים? והיה המענה, כיון שהוא מבאי השיעור של אבי הבן. ולא הבנתי זאת, וכי בשביל זה נוותר על הוראת רבותינו הקדושים שצריכים לחזר אחר מוהל טהור? תראה מה כותב גאון ערונו רבנו יוסף חיים זיע"א בספרו עוד יוסף חי (פרשת בראשית ד"ה והיסוד) בשם המקובלים, **אם המוהל צדיק וירא שמים ועושה המילה כראוי לשם שמים, ממשיך קדושה על הולד. נמצא הכוונה והמחשבה הטהורה ביום ההוא עושה תועלת גדולה בקדושת הולד.** ע"ש. ואיך מחזיר המכשיר הטמא שהוא פסול לעשות ומלהיות שליח ציבור, יקדש ויטהר את הילד? וביודיע ומכיר את אבי הבן הזה שאם היה מרבה לדבר בשיעוריו בחומרת המכשירים הטמאים, בוודאי שלא היתה לו הוה אמינא להזמין מוהל שכזה, כי איך נפקיד בידו מצוה זו שנכרתו עליה 13 בריתות, ורב כוחה להשפיע קדושה וטהרה על התינוק?!

⁶ הראב"ה (שם) מוסיף, שמלשון "כשרה" שאמר רבי יוחנן, אין להוכיח שזה רק בדיעבד

ולכאורה קשה, איך מילה כשרה באשה, והרי כל שאינו בתורת אותו דבר לא נעשה שליח? וצריך לומר שכיון שהיא כשרה למול ומועילה מילתה, חשבינן שישנה בתורת מילה, וכמו שאמרו בגמרא (שם מא ע"ב) על גוי שתרם, שכיון שבדיעבד תרומתו תרומה, הריהו נחשב בתורת תרומה⁷. וכיוצא בזה מבואר בשאלות דרב אחאי גאון (פרשת וירא שאלתא י), שכל ישראלי נקרא בגדר מהול אפילו שלא נימול, כגון שמתו אחיו מחמת מילה, ואין הבדל בין גברים לנשים, כי כולם בגדר מהולים. וכן כתב הר"ף (שבת נו ע"א), שלרבי יוחנן שאמר "המול ימול", כיון שבישראל אפילו ערלים דינם כמהולים, גם האשה בכלל ישראל היא⁸. ובאר הגאון רבי יוסף ענגיל בגליוני הש"ס (עבודה זרה שם), שאין כוונת השאלות והר"ף שהיא כמהולה מפאת שאין לה ערלה [על צד השלילה שאין מה למול], אלא שמהות הישראלי - מהול [על צד החיוב שכאילו היא נימולה], שהקדושה הישראלית עניינה קדושת מילה. ע"ש. וכן מדויק קצת מלשון הרמב"ם בספר המצוות (מצות עשה רטו) שכתב: ואין האשה מצווה למול את בנה כמו שהאב מצווה בזה. ע"ש. ומשמע שהיא לא מצווה כמו האב, אבל יש לה שייכות מסוימת, וממילא היא בתורת מילה. וכל זה לא כמו בפדיון הבן, שהאשה בכלל לא בתורת פדיון, שהרי אין דבר המונע מלפדותה, ובכל זאת התורה אומרת שהיא לא בכלל זה, לא היא לעצמה, ולא היא לאחרים, ולא אחרים לה. לכן דוקא בפדיון דנו הפוסקים שכיון שאינה בתורת פדיון, אולי לא תוכל לפדות את בנה. והוצרכו להגיע לחידוש ש"יד אשה כיד בעלה", ולכן תוכל לפדותו. ודו"ק.

אשה שמלה מברכת "על המילה"

ו. אלא שעתה עלינו לברר, במקרה שאשה פודה את בנה, האם היא תברך על הפדיון או לא, כי מאחר ובררנו שאינה בתורת פדיון כלל, היאך תאמר "וציונו"? והנה במקרה שאשה מלה וכגון שלא מצאו איש שימול, ברור הדבר מסתימת דברי הגמרא והראשונים שהיא מברכת "על המילה", כיון שסוף סוף היא מקיימת את המצוה. כי אם נאמר שהיא לא מברכת, אם כן היה צריך להדגיש ולומר שלכתחילה האשה לא תמול, ורק בדיעבד אם מלה, כשרה המילה, וכמו שראינו כיצא בזה במשנה מסכת תרומות (פרק א משנה ו), שהאילים והשיכור והערום לא יתרמו, ואם תרמו תרומתם תרומה. והטעם שאינם תורמים לכתחילה, כיון שאינם יכולים לברך⁹, ואין לעשות לכתחילה מצוה שאי אפשר לברך עליה. ומזה שלא אמרו שאשה לא תמול לכתחילה, משמע שמברכת. גם בספר המקנה (קידושין כט ע"א) כתב, שמשמע מהר"ף והרמב"ם והשלחן ערוך שאשה המלה מברכת על המילה, שהרי לא כתבו אלא למצוה מן המובחר להדר אחר ישראל גדול. ע"ש. ואל תקשה לי, ואיך סוף סוף תאמר: "וציונו על המילה", והרי הפסוק צווח ואומר: "כַּאֲשֶׁר צָוָה אֹתוֹ אֱלֹקִים", אותו ולא אותה? כי הפסוק בא ללמדנו שהיא לא חייבת למול את בנה או לדאוג שיהיה מהול, אבל במקרה שכבר היא מלה כי לא מצאו איש שידוע למול, עליה לקיימה בברכה כדת.¹⁰

שאם מלה כבר, כי שמא אגב שאמר רב "פסולה", אז גם רבי יוחנן אמר "כשרה".

⁷ אלא שעדיין גוי לא יכול להיות שליח לתרום פירות של ישראל, כיון שיש מיעוט בפסוק (במדרש ירמיהו יא: כח): "כִּן תִּרְמֶנּוּ גַם אֶתֶם תִּרְוֶמֶת ה'", מה "אתם" - בני ברית, אף שלוחכם - בני ברית. אבל לולא הפסוק הוא יכל להיות שליח, כי הוא נחשב בתורת תרומה, כן גם לגבי אשה במילה, היא יכולה למול, כי היא נחשבת בתורת מילה. (כמבואר בגליון 225 הערה 2)

⁸ ונראה שאין כוונתם לומר שדינה ממש כערל שמתו אחיו מחמת מילה, שהרי סוף סוף במציאות הוא ערל והיא לא, ונפקא מינה שמחמת הערלות שבו, הוא לא יכול לאכול בתרומה וקודשים, כמבואר בגמרא יבמות (ע"א) וברמב"ם (הלכות תרומות פרק ז הלכה י), ולעומת זאת אשה כהנת אוכלת תרומה. אלא שדימו את האשה לערל שמתו אחיו מחמת מילה, כי הוא הוזכר בסוגיא שם בגמרא בעבודה זרה. ודו"ק.

⁹ בגמרא בבא מציעא (קיד סע"א רע"ב) מובא שרבה בר אבוא שאל את אליהו הנביא, מנין לערום שלא יתרום? וענה לו אליהו הנביא, שנאמר (דברים כג טו): "וְלֹא יִרְאֶה בְךָ עֶרְוַת דָּבָר". משמע שבשעה שאתה מדבר דברי קדושה וברכה, לא יראה בך ערווה, ולכן לא יכול יברך כשהוא ערום. וכן מבואר בגמרא מסכת שבת (כג ע"א), ובתוספתא (תרומות פרק א הלכה א). (עיי' בית יוסף סימן שלא אות לב) ועיי' במקנה (קידושין כט ע"א) במה שרצה ליישב בזה את קושיית הש"ך והגר"א (לעיל הערה 4) על הרמ"א.

¹⁰ ובשו"ת בית אב (חלק ה סימן רעו סוף אות א) כתב, הרבה שג בזה בשו"ת רבי בצלאל אשכנזי מק"ק ארלי (סימן יג) שהחליט שאפילו אין מי שימול, אסור לאשה למול בשבת, שכיון שאינה

ההבדל בין מצות עשה שהזמן גרמא למילה

ז. ואין זה דומה לכל מצוות עשה שהזמן גרמא שהנשים פטורות, כמו: שופר, סוכה, לולב וכדומה, שאף אם הן רוצות לקיימן, לדעת הרמב"ם (הלכות ציצית פרק ג הלכה ט) ורבים מהראשונים, ומרן השלחן ערוך (אורח חיים סימן יז סעיף ב), אינן מברכות, כי איך יאמרו "וציונו", והרי אינן מצוות? כי שם באמת הן פטורות ורק רוצות לקיימן בבחינת "מי שאינו מצווה ועושה", לכן לא יבוא על נכון הגנוסח "וציונו". הגע עצמך, אם אשה תתקע בשופר בשביל להוציא את הגברים ידי חובה, וכי הם יצאו ידי חובה? ברור שלא, לכן גם לא שייך שתברכנה על זה. לא כן כשהיא מלה את אחרים, הרי בפועל היא מקיימת את המצוה כדת באדם שיש בו חיוב מצוה, שהרי ברור שתינוק זה התקיימה בו עתה מצות מילה כשרה, והוא מהול כדת משה וישראל, אז למה שלא תקיים את המצוה בברכה.¹¹ וכן כתב רבנו אשר בן רבי חיים בספר הפרדס (תומת הפרדס שער התשיעי פרק א אות יא) בשם רב צמח גאון, שבמקום

חייבת במילה, הרי זה כזר אצלה. ואין זה נכון, ופשוט וברור שמותר לאשה למול גם בשבת כיון שעושה את כל המצוה. ע"ש. ומבואר שמילה על ידי אשה מצוה גמורה היא שדוחה אפילו שבת, אם כן כל שכן שתברך.

¹¹ והנה התוספות (קידושין כט ע"א) הקשו, למה צריך מיעוט "אותו ולא אותה" לפטור את הנשים, והרי בלאו הכי נשים פטורות, כיון שמילה היא מצוה שהזמן גרמא, ביום השמיני דוקא? ותיצא: א. כיון שאם לא מל ביום השמיני, וכגון שהיה התינוק חולה, אז מכאן והלאה אין הגבלת זמן למצוה, ויכול למול גם בלילה לדעה מסוימת, לכן אינה בגדר זמן גרמא, ולכן הוצרך מיעוט "אותו ולא אותה" לפטורה. ע"ש. ב. התוספות במגילה (כ ע"א) הביאו תירוצו נוסף בשם רבנו אפרים, שהיתה הוה אמינא שנשים פטורות דווקא ממצוות שהזמן גרמא שאין בהן כרת, כמו: אכילת מצה, שמחה ברגלים, והקהל, כמבואר בגמרא קידושין (לה ע"א) שמצוות אלו בגדר שהזמן גרמא, אבל מילה שיש בה כרת, ונכרתו עליה שלש עשרה ברייתו, אולי היו חייבות למול את בניהן, לכן בא המיעוט "אותו ולא אותה". ג. האור זרוע (חלק ב הלכות מילה סימן צו אות ב) תירץ, שכל הכלל שמצוות שהזמן גרמא נשים פטורות, לא שייך אלא במצוות התלויות בגוף האדם, כמו תפילין וכדומה, כי המקור שנשים פטורות ממצוות שהזמן גרמא הוא מתפילין (קידושין לד ע"א), ותפילין היא מצוה התלויה בגוף האדם. לא כן מצוה שאינה תלויה בגוף האדם, אלא שהיא על אחרים כמילת הבן, אף שהזמן גרמא היא צריכה להיות חייבת, כי עיקר החיוב וקיום המצוה הוא מתקיים באחר, לכן בא מיעוט "אותו" ולא אותה, לפטורה אפילו ממילת בנה. וכיצא בזה כתב הרמב"ם (קידושין כט ע"א) ליישב את קושיית התוספות, שדוקא במצוות שבגופן, הן פטורות, אבל במצוות מילה שהיא באחרים, היה מקום לחיובה דומיא דבית דין וכל איש ישראל שחייבים למולו, לכן בא הפסוק "אותו ולא אותה", שאינה חייבת אפילו מדין בית דין. וכן כתב הריטב"א (סו) דהוה אמינא לחיבה, כי לא גרעה מבית דין שחייבים למולו, קא משמע לן שלא. ע"כ. איך שיהיה, נמצא שאין לכלול את מצות מילה ככל שאר מצוות עשה שהזמן גרמא שנשים פטורות ולא מברכות, אלא במילה שפיר יכולות לברך, כיון שסוף סוף התקיימה בתינוק זה המילה כדת.

רק מעניין מאוד מה שרצה הגאון ההפלא"ה בספר המקנה (קידושין כט ע"א) לחדש, שאשה חייבת במילת בנה כדין בית דין וכל ישראל שחייבים למול תינוק שאביו לא מל אותו, שכוון שישנם שני פסוקים, אחד לחיוב האב, ואחד לחיוב כל ישראל, ואמנם מיעטה התורה את האשה מחיוב האב, שנאמר "אותו" ולא אותה, שאינה חייבת כמו האב, אבל בפסוק "המול לכם" שאין מיעוט למעט האשה, ממילא היא חייבת, שגם היא בכלל ברית, כי היא בכלל כל ישראל. ולפי זה יש ליישב המנהג שנוהגות הנשים לומר בברכת המזון "ברית", כיון שהן בכלל ברית, שהיהו בכלל מצות "המול לכם" כמו כל ישראל. ע"ש. ומפורש בדבריו שאשה חייבת במילת בנה מדין האיש ישראל.

אבל אחר המחילה, הנה מהרמב"ן והריטב"א הנזכרים, מפורש בדבריהם שהייתה חושב לחיובה דומיא דבית דין וכל איש ישראל שחייבים למולו, לכן אמר 'אותו ולא אותה', שאינה חייבת אפילו מדין בית דין. גם האור זרוע (חלק ב הלכות מילה סימן צו) כתב, "אותו" ולא אותה, הא למדת שהאם אינה חייבת למול את בנה. ומה שאמרו ביבמות (עא רע"ב) שאם היו אביו ואמו של תינוק חבושים בבית האסורים בערב פסח, אז אין מילת הבן מעכבתם מקרבן פסח, כי הם גנוסים ולא יכולים למולו. ומשמע לכאורה שגם אמו חייבת למולו, זה אינו, כי מה שכתב אמו, לא מפני שהאם חייבת למולו, אלא אילו היא לא היתה בבית האסורים, זו מציאות שהיתה האמא מלה אותו או דואגת שימולו אותו, וכמו שראינו בגמרא מסכת שבת (קלד ע"א), אמר רבי נתן, פעם אחת הלכתי לכרכי הים ובאה אשה אחת לפני שמלה את בנה וכו'. שוב פעם אחת הלכתי למדינת קפוטקיא ובאה אשה אחת לפני שמלה את בנה. ולא כמו שפירש רש"י ביבמות, "ומצות מילה מוטלת עליהם ולא על אחרים", משמע שרוצה לומר שגם האם מצווה במילת בנה. לכן הוברר שאין האשה מצווה למול את בנה כלל, כדכתיב "אותו" ולא אותה. ע"ש. ובאמת שלא רחוק לומר שגם כוונת רש"י כמו האור זרוע, שאין חיוב ממש המוטל על האמא למולו, אלא דיברו חכמים בהווה שאם האב לא יכול למול, אז בדרך כלל האמא מתמסרת לראות איך למולו כדת.

אולם בנו של האור זרוע בשו"ת מהר"ח אור זרוע (סימן יא) חולק בזה, ולדעתו לא מיעטה התורה את האמא מאותו ולא אותה, אלא רק כשהאב יכול למולו, אבל אם האב לא יכול, האמא חייבת, כי אי אפשר מ"אותו" למעט אותה לגמרי גם כשהאב לא יכול, כי כל התורה

שאינו בו אלא אשה [שיודעת למול], מברכת האשה "על המילה". [ועיין בספר העיטור בשם רב צמח גאון (שער ג הלכות מילה דף נג טור ב), ובטור (סימן רסה) ובפרישה שם. ואכמ"ל.] וכיצא בזה ראיתי שכתב בשו"ת צמח צדק מלובאוויטש¹² (אורח חיים סימן ג סוף אות י), שלכאורה כיון שאשה כשרה למול לכתחילה כמבואר ברמב"ם ובשלחן ערוך, ובוודאי שמברכת על המילה אף שאינה מצווה, אם כן הוא הדין למצוות שהזמן גרמא שתברכנה אף שאינן מצוות? אלא שיש לחלק כי במילה כיון שסוף סוף נעשית המצוה בטוב על ידי אשה, מצוה גמורה היא, לכן שפיר תברך לכל הדעות, לא כן בלולב ובסוכה שלא נתקיימה שום מצוה גמורה על ידה, לא תברך. וסיים הצמח צדק: "והוא חילוק אמיתי". ע"כ. נמצא שכל שהאשה עשתה את המצוה כהוגן שיוצאים בה ידי חובה, הריהי מברכת עליה. ואם ככה, הוא הדין בפדיון הבן, שכיון שפסקו הפוסקים שבמקרה שהאב לא יכול לפדותו, האמא יכולה לפדותו, ומתקיימת בו המצוה כדת, אם כן אין סיבה שתקיים את המצוה בלי ברכה.

נאמרה בלשון זכר, והשווה הכתוב אשה לאיש בכל התורה. ולכן אם היא לא היתה חבושה בבית האסורים, נמצא שביום השמיני שהוא זמן המילה הוטל חוב המילה עליה, והיתה חייבת לעסוק במילתו, כי לא מיעטה התורה מ"אותו" אלא כשיכול האב. ע"ש. נמצא לדבריו, שהאשה חייבת במילת בנה יותר מבית דין, ולא כמו המקנה שהיא כמו בית דין.

ד. התוספות רי"ד (קידושין כט ע"א) מתרץ תירוץ חדשני, שאף שמילת הבן יש לה זמן קבוע ביום השמיני ולא בלילה, אבל זה הזמן הוא רק כלפי הבן הנימול, אבל האב שציווה הבורא להתעסק במילת בנו, העסק ההוא אין לו זמן, שבין ביום ובין בלילה יטרח ויכין את צרכי מילת בנו כפי הצורך, לכן הוה אמינא לחיוב את האשה שתתעסק בין ביום בין בלילה עד שתמול את בנה בזמנו, לכן בא הכתוב "אותו" לפטורה. ע"ש.

¹² הוא הגאון רבי מנחם מנדל שניאורסון שהיה נכדו - בן בתו של רבי שניאור זלמן מלאדי בעל ה'תניא'. הוא התייתם מאמו בגיל צעיר וגדל אצל סבו. הוא נשא את בת דודו רבי דוב בר 'האדמו"ר האמצעי', ולאחר פטירתו הוא נתמנה לאדמו"ר השלישי של חסידי חב"ד. הוא היה בידידות גדולה עם גדולי דורו כולל עם גאוני ליטא, כמו הגאון רבי יצחק מוולוז'ין ועוד. לאחר פטירתו בנו השישי רבי שמואל המשיכו בחסידות חב"ד, המכונה האדמו"ר מהר"ש. ורבים מהפוסקים שמביאים אותו, כותבים: שו"ת צמח צדק מלובאוויטש, לאפוקי מהגאון צמח צדק הקדמון יותר לפני כ-400 שנה, הוא רבי מנחם מנדל קורכמל, שבצעירותו למד יחד עם הט"ז בישיבתו של חב"ד.

ובדרך אגב, אספר לכם מעשה יפה שמרן זצ"ל סיפר על הגאון בעל צמח צדק מלובאוויטש, בהיותו בישיבת "חזון עובדיה" בסוף זמן קיץ של שיעור א', הזמין מרן ראש הישיבה שליט"א את כל הבחורים החדשים שאמורים להגיע בחודש אלול הבא, ומרן זצ"ל דיבר במעלת התלמוד והשקידה בתורה כדי השם הטובה עליו, וזו הוא סיפר כדלהלן: הגאון רבי זלמן בעל התניא, היה גר בסמוך לחצר של התלמוד תורה, באמצע החצר היה עמוד גבוה עשרה מטרים, והילדים עשו תחרות ביניהם מי יצליח לעלות לפסגת ראש העמוד. בין המתחרים היה נכדו של הרב, הילד מנחם מנדל הנ"ל. התחילו התלמידים להעפיל ולעלות, אך כשהגיעו לחצי העמוד המה כרעו ונפלו, ואילו הילד מנחם מנדל הצליח לעלות עד רום פסגת העמוד, והכל מחא לו כפים. כששמע הגאון את ההמולה, הסתכל דרך החלון, וראה את נכדו עומד למעלה בראש פסגת העמוד, וכולם מוחאים לו כפים. רמז לו באצבעו שיבוא אליו, וכשבא, שאל אותו: מנדל, למה עלית לראש העמוד? ענהו: סבא, זו היתה תחרות בינינו, כולם לא הצליחו לעלות, ורק אני הצלחתי. שאל אותו: ולמה רק אתה הצלחת? ענה לו: סבא! אני הסתכלתי בפניהם וראיתי שכאשר הם הגיעו לחצי גובה העמוד, הם הביטו למטה וראו שהם גבוהים הרבה, קבלו סחרחורת, וירדו. אבל אני החלטתי שלא להסתכל למטה, אלא אך ורק למעלה, ולכן אזרתי עוז ועליתי לרום פסגת העמוד. אמר לו: בני, טוב עשית, קיימת מה שכתוב בפסוק במשלי (טו כד): "אַחֲרַיִם חֲיִים לְמַעַלָּה לְמַשְׁכִּיל, לְמַעַן סוֹר מִשְׁאֹל מָוֶה". והיינו, שמא יאמר האדם בלבו, די לי אם אחזיק במצב הרוחני שבו אני נמצא, ולא צריך שאוסיף עוד להתעלות ברוחניות ובמעלות התורה והיראה, על לא אדור, כי אין הדבר כן, כי אם לא יעלה ממדרגה למדרגה, ומחיל אל חיל, בעל כרחו הוא יפול חלילה מטה, וזהו שאמר "אורח חיים למעלה - למשכיל", המשכיל תמיד נמצא בשאיפות למעלה, שאם לא כן, חלילה הוא נופל למטה - "למען סור משאול מטה". נמצא שתמיד צריך להיות האדם בגדר מוסיף והולך. לכן גם אתה בלימודיך, לא תסתכל על הקטנים ממך בחכמה ותסתפק במועט, אלא תסתכל תמיד בגדולים ממך, באופן שגם אתה תעלה מעלה מעלה, ובזה תזכה להיות ברום המעלה! ישמע חכם ויוסף לקח.

ובדרך זו גם רמזו על הפסוק (שמות כ ד): "אֲשֶׁר בְּשֵׁמִים מַפְעֵל, וְאֲשֶׁר בְּאָרֶץ מְתַחַת", כלומר בדברים שמימים - רוחניים, צריך לחשוב תמיד "ממעל", מה אוכל להוסיף, מה אוכל לשפר וללייעל עוד ועוד, וכגון אדם שעובד, וזוכה ללמוד תורה שעתים ביום, יסתכל על אותם שלמעלה ממנו שלומדים שלש וארבע שעות ביום, וישתדל להיות כמותם. ולא יסתכל על אותם שפחות ממנו ובקושי באים לשיעור תורה כחצי שעה בין מנחה לערבית. לא כן "וְאֲשֶׁר בְּאָרֶץ מְתַחַת", בדברים גשמיים יחשוב "מתחת", ויסתכל תמיד על אותם שלמטה ממנו. וכגון: אם יש לי רכב, ישמח בחלקו ויאמר, אני ברוך השם יש לי רכב, ישנם אנשים שאין להם רכב. ולא יסתכל להיפך על אותם שיש להם רכב יקר ומשובח ממנו, ויאמר, מתי גם לי יהיה רכב כמותם.